DOI: 10.31617/2.2023(46)04
УДК 339.564:637.5(477)

Василь БУДЗЯК
д. е. н., професор, професор кафедри міжнародного менеджменту Державного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
v.budzyak@knute.edu.ua

Vasyl BUDZIAK
Doctor of Science (Economics), Professor, Professor at the Department of Management
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
ORCID: 0000-0002-3744-9691

Ольга БУДЗЯК
д. е. н., професор, професор кафедри геодезії та картографії Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка
вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, Україна
olgabudziak@knu.ua

Olha BUDZIAK
Doctor of Science (Economics), Professor, Professor at the Department of Geodesy and cartography
Kyiv National University named after T. G. Shevchenko
60, Volodymyrska St., Kyiv, 01033, Ukraine
ORCID: 0000-0003-3690-1735

ЕКСПОРТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МОЛОЧНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Вступ. В умовах російської агресії сільськогосподарське виробництво стало провідним джерелом надходження валюти для держави.

Проблема. Достатньо стійким показало себе не лише рослинництво, але й тваринництво, особливо молочного напряму. Зняття Європейським Союзом квот на ввезення українського молока та молочної продукції дало змогу вітчизняній молочній промисловості суттєво наростити обсяги власного експорту. Відтак, важливо не лише втримати нинішній рівень експорту молока і молочної продукції, але й суттєво його збільшити, використавши наявний потенціал.

Метою статті є аналіз сучасного рівня й основних чинників, що впливають на експорт з України молока, а також обґрунтування найсприятливіших напрямів збільшення його обсягів в умовах військової агресії росії.

Методи. Використано загальнонаукові методи дослідження: системний і комплексний аналіз, синтез, абстрагування.

Результати дослідження. Обсяги сучасного вітчизняного виробництва молочної продукції забезпечують внутрішні потреби населення, а тому є можливість збільшити експорт цієї продукції. Сприяє подальшому нарощуванню експортних можливостей молочної промисловості постійне зростання продуктивності корів. У довоєнний період вітчизняний експорт характеризувався переважанням

EXPORT POTENTIAL OF THE DAIRY INDUSTRY OF UKRAINE

Introduction. In the context of Russian aggression, agricultural production has become the leading source of foreign currency inflow for the state.

Problem. Not only crop production, but also animal husbandry, especially dairy production, have proven to be quite stable. The removal of quotas for the import of Ukrainian milk and dairy products by the European Union has enabled the domestic dairy industry to significantly increase the volume of its own exports. Therefore, it is important not only to maintain the current level of export of milk and dairy products, but also to significantly increase it, using the existing potential.

The aim of this article is the analysis of the current level and the main factors affecting the export of milk from Ukraine, as well as the justification of the most favorable directions for increasing its volumes in the conditions of Russia's military aggression.

Methods. General scientific methods of research are used: systematic and complex analysis, synthesis, abstraction.

Results. The volumes of modern domestic production of dairy products meet the domestic needs of the population, and therefore there is an opportunity to increase the export of these products. The continuous increase in the productivity of cows contributes to the further expansion of the export opportunities of the dairy industry. In the pre-war period, domestic

Copyright © Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

його спрямування до Європейського Союзу та рівномірним розподілом між іншими регіонами. Натомість у воєнний 2022 рік спостерігалося не лише абсолютне домінування експорту до ЄС, але й суттєве його зменшення до інших регіонів світу. Втім, попри високі показники продуктивності корів у країнах ЄС, рівень забезпеченості молоком та молочною продукцією в більшості країн є недостатнім. Це зумовлено значним скороченням поголів'я корів та зростанням попиту на молочну продукцію.

Висновки. Україна має чималий експортний потенціал молока та молочної продукції. Найбільш перспективним є нарощення експорту цієї продукції до країн ЄС. При цьому суттєво збільшити обсяги експорту молочної продукції вітчизняні виробники можуть до країн Південної Європи, а сирого молока – Західної Європи. Перспективними також залишаються і ринки країн Азії й Африки.

Ключові слова: сільське господарство, експорт, молоко.

exports were characterized by the predominance of their direction to the European Union and even distribution among other regions. Instead, during the war year 2022 it was observed not only the absolute dominance of exports to the EU, but also a significant decrease in exports to other regions of the world. However, despite the high indicators of cow productivity in EU countries, the level of milk and dairy product supply in most countries is insufficient. This situation arises from a substantial reduction in the number of cows and an increase in the demand for dairy products.

Conclusion. Ukraine has significant export potential for milk and dairy products. The most promising direction is enhancing the export of these products to EU countries. At the same time, domestic producers can significantly increase the volume of exports of dairy products to the countries of Southern Europe, and raw milk to the countries of Western Europe. The markets of Asian and African countries also remain promising.

Keywords: agriculture, export, milk.

JEL Classification: F14, Q13

Вступ. Сьогодні, в умовах російської агресії, значення агропромислового комплексу для економіки країни суттєво збільшилося. При цьому сільське господарство як складова цього комплексу відіграє ключову роль в забезпеченні продовольчої безпеки країни. Сільськогосподарське виробництво стало провідним джерелом наповнення державного бюджету валютою.

Проблема. Зняття Європейським Союзом квот на ввезення українського молока та молочної продукції уможливило вітчизняній молочній промисловості суттєво наростити обсяги власного експорту. Саме тому завдання стоїть не лише втримати нинішній рівень експорту молока і молочної продукції, але й суттєво його збільшити, використавши наявний потенціал. Отже, дослідження перспектив та шляхів ефективного використання наявного експортного потенціалу цієї продукції є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість закордонних науковців-аграрників присвятили свої праці аналізу загальних проблем становлення і розвитку молочної галузі та відповідних регіональних ринків. Нині детально розглядається сучасний рівень розвитку молочного ринку азійських країн [1]. Інші науковці досліджують виробництво молока в контексті ковідних обмежень [2]. Натомість вітчизняні вчені: О. Ю. Бочко, О. І. Малецька, Н. Б. Савіна, – здебільшого вивчають шляхи підвищення ефективності діяльності молочної галузі загалом та прискорене виконання євроінтеграційних вимог власне галузі [3]. Також опубліковано праці І. І. Корман, В. А. Лементовської, О. В. Семенди щодо детальних маркетингових досліджень вітчизняного ринку молока [4] тощо.

Водночас недостатньо уваги приділено питанням ролі й місця молочної промисловості в забезпеченні продовольчої безпеки країни в умовах російської агресії та встановлення перспектив збільшення обсягів експорту молока і молочної продукції.

Метою статті є визначення сучасного рівня та основних чинників, що впливають на експорт з України молока, а також обґрунтування найсприятливіших напрямів збільшення його обсягів в умовах військової агресії росії.

Методи. Матеріалами дослідження є праці закордонних і вітчизняних учених. Використано загальнонаукові методи дослідження: системний і комплексний аналіз, синтез, абстрагування.

Результати дослідження. Молочна галузь є одною з ключових у сільськогосподарському виробництві й важливою ланкою продовольчої безпеки країни. При цьому обсяги сучасного виробництва молока забезпечують внутрішні потреби населення, отже, є можливість нарощувати обсяги експорту. До того ж виробництво молочної продукції меншою мірою, у порівнянні з іншою сільгосппродукцією, залежить від сезонів, що дає змогу виробникам отримувати стабільний дохід протягом всього року [5].

Сприяє подальшому нарощуванню експортних можливостей молочної промисловості постійне зростання продуктивності корів *(табл. 1)*, що відбувається на тлі поступового зменшення загальної кількості їхнього поголів'я [6]. Втім, якщо у господарствах населення поголів'я корів дійсно зменшується, то у промислових господарствах, навпаки, їхня кількість, хоча й невеликими темпами, але все ж таки зростає. Все це є наслідком відкриття нових молочних ферм за європейськими зразками.

Таблиця 1

Динаміка кількості та продуктивності корів

Показник	Рік					
	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Кількість ВРХ, голів	3682.3	3530.8	3332.9	3092.0	2874.0	2644.0
Кількість корів, голів	2108.9	2017.8	1919.4	1788.5	1673.0	1544.0
Загальне виробництво молока, тис. т	10381.5	10280.5	10064.0	9663.2	9263.6	8713.9
Виробництво молока на одну особу, кг	243.3	242.0	238.1	229.9	221.9	210.6
Виробництво молока на одну корову, кг	4735	4820	4922	4976	5129	5155
Рівень рентабельності виробництва молока, %	18.6	25.9	16.1	20.6	20.4	17.2

Джерело: розраховано авторами на основі [7].

У структурі виробництва молочної продукції домінують господарства населення, що уможливлює підвищення стійкості молочної галузі в умовах військової агресії росії, але не сприяє суттєвому збільшенню експортного потенціалу цієї продукції. Якість молока у господарствах населення є нижчою і менш контрольованою, аніж на промислових підприємствах, а тому таке молоко обмежено придатне для експорту. Попри це, якість молока у господарствах населення, хоча й повільно, але зростає. Особливо перспективним в таких господарствах є виробництво органічної молочної продукції.

Важливим чинником збільшення експортного потенціалу молочної промисловості України є надання адекватної державної підтримки молочним виробникам: це може бути як безпосередня фінансова допомога та надання різного роду компенсацій власне виробникам, так і опосередкована допомога, наприклад у вигляді дешевих або безвідсоткових кредитів, дешевої сировини й енергії, задіяної у виробництві тощо.

Загалом обсяг державної підтримки скотарства та молочної промисловості у 2021 р. зафіксовано на рівні 630 млн грн, що становило 13.5 % загального обсягу підтримки державою всіх сільськогосподарських виробників [5]. Позитивним є те, що більша частина цієї підтримки спрямована на заходи з підвищення продуктивності загального поголів'я – це дасть змогу і надалі збільшувати продуктивність корів.

Прикладом залучення дешевої сировини у виробництво та компенсації її вартості може служити використання природного газу власного виробництва із застосуванням постачальницької надбавки відповідно до постанови КМУ № 1236 від 09.12.2020, завдяки чому молокопереробні підприємства лише за один місяць заощадили понад 40 млн грн [5].

Попри низку позитивних тенденцій у виробництві молока та молочної продукції, Україна поступово втрачає свої позиції на зовнішніх ринках. Насамперед йдеться про тенденцію зменшення загального обсягу експорту молочної продукції з одночасним збільшенням її імпорту *(табл. 2)*.

Таблиця 2

Динаміка балансу молока і молочних продуктів, тис. т

Структура балансу	2017	2018	2019	2020	2021
Виробництво	10281	10064	9663	9264	8714
Зміна запасів	33	74	–1	171	–26
Імпорт	132	180	337	691	781
Всього ресурсів	10380	10170	10001	9784	9521
Експорт	835	807	593	440	369
Витрати на корми	1036	996	969	904	805
Втрати	13	12	11	10	10
Фонд споживання	8496	8355	8428	8430	8337
Спожито на 1 особу, кг	200	197.7	200.5	201.9	201.5

Джерело: [8, с. 37].

За даними Української асоціації бізнесу та торгівлі *(UBTA)*, до початку російської агресії у загальному експорті сільськогосподарської продукції України експорт молока та молочної продукції становив лише 0.8 %. І це не дивно, оскільки цю продукцію реалізують на зовнішніх ринках лише 145 підприємств-експортерів. Крім цього, у 2020 р. Україна вперше за багато років імпортувала більше молочної продукції, аніж експортувала.

У географічній структурі експорту вітчизняної молочної продукції у довоєнний період переважав Європейський Союз (40–42 %); досить рівномірно розподілився обсяг експорту між іншими регіонами, %: Америка – 7, Африка – 5–6, Південно-Східна Азія – 7–8, Близький Схід – 10–11, КНР та Східна Азія – 14–15, СНД – 17–18. Натомість у воєнний 2022 р. спостерігалося не лише абсолютне домінування експорту молоч-

ної продукції до країн ЄС та припинення торгівлі з росією та білоруссю, але й суттєве зменшення експорту до країн Азії, Африки й Америки.

До початку російського вторгнення в Україну у структурі експорту за видами молочної продукції, як і під час війни, Україна найбільше експортувала сирів і молока, а також вершків сухих або згущених. Усе це зумовлено складністю переходу під час повномасштабної російської агресії на виробництво нових видів молочної продукції та затратністю. Також в країнах ЄС вже давно склалися ринки молочної продукції, яка є найбільш затребуваною в європейців. Власне тому вітчизняним виробникам в цих умовах краще підвищувати якість відповідної продукції й урізноманітнювати асортимент у межах уже сформованих груп молочної продукції, наприклад сирів.

Перспективи подальшого експорту молока з України залежать не лише від внутрішнього потенціалу, але й від наповненості світових ринків та темпів зростання відповідного регіонального виробництва власне молока. Аналіз показав прискорене щорічне зростання обсягів світового виробництва молока (близько 50 % за рік). При цьому найбільш динамічно збільшуються обсяги виробництва молока в країнах Азії, зокрема в Індії *(рис. 1)*.

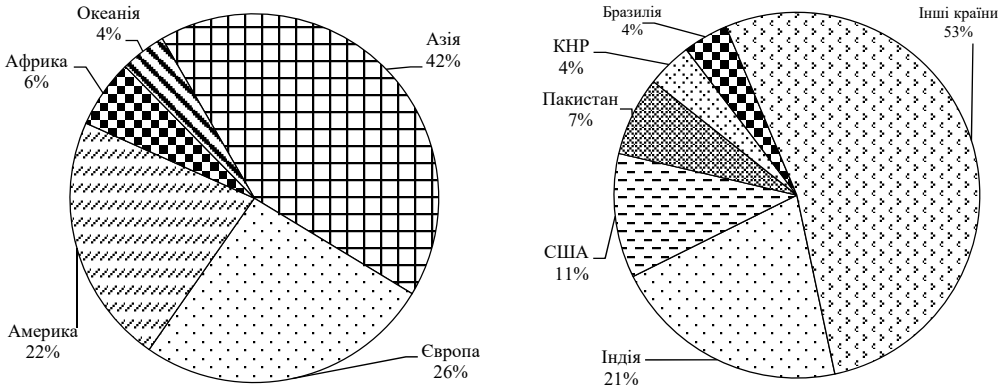

а) *б)*

Рис. 1. Структура світового виробництва молока станом на 01.01.2021
а) за регіонами; *б)* за країнами

Джерело: розраховано авторами на основі [9].

Уже тривалий час світовими лідерами у виробництві молока залишаються: Індія, США, Пакистан, Китай та Бразилія. Відповідно, на світовій арені домінує Азія (понад 40 %), на другому місці – Європа й Америка (22–26 %). Загалом світове виробництво молока становить нині орієнтовно 900 млн т.

Натомість країни Європейського Союзу сумарно виробляють майже 160 млн т молока *(рис. 2)*.

Багаторічними лідерами у виробництві молока в ЄС є Німеччина, Франція, Нідерланди та Польща. За продуктивністю (надоями на одну корову) – Нідерланди, де надоюють на корову в середньому більше ніж 9 т молока на рік, що майже удвічі більше за відповідні показники

в Україні. Це зумовлено не лише застосуванням більш прогресивних технологій, але й кращою селекцією корів. Своєю чергою, такі технології уможливлять мінімізувати втрати молока. Крім того, селекція дає змогу не лише збільшити надої, але й покращити здоров'я корів, отже, запобігти їх падежу.

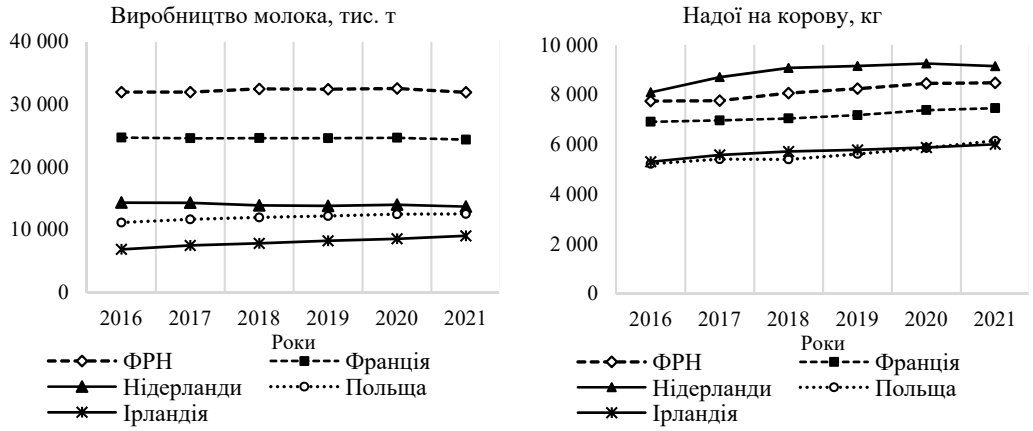

Рис. 2. Виробництво молока країнами Європейського Союзу

Джерело: розраховано авторами на основі [10].

Попри високі показники продуктивності корів у країнах ЄС, рівень забезпеченості молоком у багатьох країнах є недостатнім *(табл. 3).*

Таблиця 3

Динаміка показника самозабезпеченості молоком країн ЄС*, %

Країна	2017	2018	2019	2020	2021	2022
ЄС загалом	118.0	117.6	119.1	118.6	118.3	116.3
Найбільш забезпечені						
Кіпр	167.7	241.2	328	567.7	316.3	504.5
Данія	235.2	224.8	226.5	228.6	228.6	219.6
Латвія	151.4	185.2	191.3	175.6	174.5	168.7
Нідерланди	171.3	144.7	161.4	153.5	160.2	167.8
Естонія	172.8	164.1	168.6	163.4	159.5	164.8
Ірландія	132.8	133.8	159.7	155.7	149.5	151.9
Чехія	132.7	136.3	126	129.6	129.8	133.7
Франція	133.7	132.4	133.1	131.7	126.7	125.7
Польща	124.7	131.2	127.8	128.5	128.5	125.2
Австрія	126.1	127.9	129.3	128.1	126.1	125.1
ФРН	130.5	132.1	133.5	128.5	128	122.9
	Найменш забезпечені					
Хорватія	54.6	52.2	48.7	51.4	47.7	44.5
Румунія	58	58	56.4	54	51.3	49.5
Греція	40.3	39.2	43.8	32.1	50.7	51.1
Словаччина	78.9	80.1	76.5	79.2	74.8	59.4
Болгарія	63.8	64.8	67.6	70.7	64.2	63.8
Іспанія	78.3	76.6	76.4	77.6	79.2	73.4
Португалія	84.5	82.1	84.4	86.9	87	80.6
Італія	77.4	76.4	77.3	82.3	86.2	85.1
Швеція	88.5	86.2	84	84.6	88	87.4
Угорщина	97.4	94.7	91.1	93.5	95.6	96.3

* Наведено вибірку найбільш та найменш забезпечених країн ЄС

Джерело: зведено авторами за [11].

Найбільш забезпеченими молоком серед європейських країн є переважно країни Північної та Західної Європи, найменш – країни Східної та Південної. Втім, є й винятки. Так, серед країн Східної Європи повністю забезпечена молоком Польща, а серед країн Північної – недостатньо ним забезпечена Швеція.

Для України найбільш прийнятними для експорту молока є країни – найближчі сусіди, як-от Словаччина, Угорщина та Румунія, а також сусіди другого порядку: Болгарія, Греція та Хорватія. Проте майже всі ці країни характеризуються невеликою ємністю молочного ринку, що є наслідком незначної кількості населення. Водночас серед більш віддалених, але з набагато більшою ємністю ринку молока є такі країни ЄС, як Італія, Іспанія та Португалія. Серед євразійських сусідів найбільш перспективною для експорту є Туреччина.

Попри це, Україні слід нарощувати експорт і до країн ЄС, ринок яких є достатньо насиченим. Цьому сприяє готовність мешканців цих країн збільшувати свої витрати на закупівлю молока. Також постійне збільшення ціни на молоко в усіх країнах Європейського Союзу і надалі сприятиме зростанню попиту на більш дешеве українське молоко.

Орієнтація України на експорт молока та молочної продукції до найближчих країн та загалом до країн Європейського Союзу в умовах російської агресії є швидше вимушеним кроком, аніж продуманою державною політикою. Цьому суттєво сприяє призупинення квот на молоко та молочну продукцію, які існували до російської агресії. Зокрема, на згущене молоко, вершки та йогурти квоти становили всього 8–10 тис. т на рік, а на сухе молоко – до 5 тис. т. На решту молочної продукції ці квоти були на рівні не більше ніж 3 тис. т. У результаті у 2022 р. обсяги експорту молочної продукції в середньому зросли на 150–200 % [13]. Особливо збільшилися обсяги експорту до ЄС вершкового масла (250 %) та незгущеного молока й вершків (200 %). Наступне річне продовження цих квот ЄС не лише сприятиме збереженню вже наявних підвищених обсягів молочного експорту у 2024 рр., але й дасть змогу їх збільшити.

Наслідки військової агресії росії проти України призвели, за окремими оцінками, до втрати від 50 до 180 тисяч корів та десятків тисяч пасовищ і кормових угідь. При цьому загальний обсяг виробництва молока, за попередніми оцінками, за 2022 р. зменшився на 30–35 % [14]. Також значними є втрати молочної промисловості через здорожчання факторів виробництва (пальне, електроенергія, логістика). У результаті лише загальні втрати з виробництва молока становлять понад 100 млн дол. США [14].

Попри втрати та перешкоди від російської агресії, Україна зберігає ще достатній потенціал нарощення виробництва й експорту молока до інших країн, що має низку особливостей, насамперед стосовно країн ЄС.

По-перше, більшість європейських країн зосереджують свої зусилля на підвищенні обсягів виробництва сиру – великі кошти вкладаються у будівництво відповідних заводів у Нідерландах, Бельгії та

Німеччині. Також для підтримки виробництва молочної продукції в країнах ЄС створили і успішно реалізують схему допомоги приватному зберіганню *(PSA)*. Внаслідок цього для нових заводів потрібні додаткові обсяги сирого молока, і вітчизняні виробники могли б цим скористатися.

По-друге, відновлення туризму в європейських країнах після зняття ковідних обмежень сприяє збільшенню попиту на молоко, сир та іншу молочну продукцію в найбільш туристично привабливих країнах ЄС – Франції, Греції, Італії, Іспанії та Португалії, що також сприятиме додатковим можливостям експортувати на ринки цих країн як молоко, так і молочну продукцію, зокрема сир.

По-третє, країни ЄС лише за 2019–2020 рр. втратили близько 800 тис. голів корів, а тому навіть поступове зростання продуктивності корів не дасть змоги компенсувати недоотримані обсяги молока та молочної продукції в найближчій перспективі. При цьому загальне виробництво коров'ячого молока навіть за останній 2022 р. проти 2021 р. зменшилося, за попередніми оцінками, більш як на 400 тис т [15]. Саме тому вітчизняні виробники могли б до певної міри покрити таке зменшення.

По-четверте, рівень цін на молоко збільшується вже кілька років поспіль в усіх країнах Європейського Союзу. Якщо у 2019 та 2020 рр. таке зростання, залежно від сезону, не виходило за межі 300 євро за 100 кг сирого молока, то починаючи із другої половини 2021 р. воно перевищило 350, а в кінці року – і 400 євро за 100 кг молока. Втім, найбільшими темпами збільшення вартості молока характеризувався 2022 р., коли ціна молока перевершила 500 євро за 100 кг [16]. Вказане підвищення цін та наявне нині знецінення гривні значно підвищують конкурентоздатність вітчизняних виробників молочної продукції на європейському ринку.

По-п'яте, в європейських країнах останніми роками збільшується попит на некоров'яче молоко та відповідну продукцію. Особливо прискореними темпами таке зростання спостерігається в туристично розвинених країнах та країнах, де за останні роки збільшилася частка емігрантів з Африки й Азії. Вони приносять із собою не лише свою культуру і звичаї, але й свою кухню та харчові вподобання, у тому числі й щодо молока та молочної продукції. Саме тому Україна може суттєво наростити обсяги виробництва й експорту некоров'ячого молока та молочної продукції.

Врахування зазначених особливостей нарощення експортного потенціалу українського молока уможливить суттєво збільшити обсяги його експорту вже у найближчій перспективі, чому сприятиме й подальше збереження безквотного режиму імпорту українського молока до країн ЄС, зростання цін на нього у світі, а також неспроможність швидкого та повного задоволення європейськими виробниками висхідного попиту на молоко у своїх країнах. При цьому завоювання європейських молочних ринків має відбуватися на довготривалій основі.

Висновки. Україна має значний експортний потенціал щодо молока. Найбільш перспективним є нарощення експорту власне молока до країн Євросоюзу. Зокрема, вітчизняні виробники можуть суттєво збільшити обсяги експорту молока до країн Південної Європи, як-от Італія, Іспанія, Греція, Португалія. Перспективними для експорту сирого молока є країни Західної – Нідерланди, Німеччина й Бельгія – та Північної Європи, насамперед Швеція й Фінляндія. Водночас основні обсяги експорту вітчизняного молока мають і надалі спрямовуватися до сусідніх країн – Польщі, Румунії, Угорщини, Словаччини, Болгарії, Молдови та Чехії.

Подальші детальні дослідження присвячуватимуться ринкам молока країн Азії й Африки. Проте провідними імпортерами молока і надалі залишатимуться європейські країни, торговельно-економічні зв'язки з якими побудовані на довготривалій основі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Vyas Diwakar, Nelson Corwin D., Bromfield John J., Liyanamana Pradeep, Krause Matthew, Dahl Geoffrey E. Milk Symposium review: Identifying constraints, and best practices for improving milk production in market-oriented dairy farms in Sri Lanka. *Journal of Dairy Science*. 2020. Vol. 103. Issue 11. P. 9774-9790. URL: https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S0022030220307827?token=9B4B9A596AAA299958A674CB0E7C2368164583127BB05ED19589CBBC0F53AC15BC41C471A692D7A392E5C0420988324E&originRegion=eu-west-1&originCreation=20230510091833
2. Duan Yuchen, Lai Qihui, Li Siqi, Liu Zeyang, Yang Chuantong. Analysis of the Development of the Dairy Industry During COVID-19. *Advances in Economics, Business and Management Research*. Proceedings of the 2022 7th International Conference on Social Sciences and Economic Development (ICSSED 2022). URL: https://www.atlantis-press.com/proceedings/icssed-22/125973767
3. Бочко О. Ю., Малецька О. І., Савіна Н. Б. Аналіз експорту молочної продукції в контексті розширення умов євроінтеграції. *Вісник НУВГП. Серія: Економічні науки.* 2019. Вип. 85. С. 59-66. URL: file:///D:/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/ojsadmin,+Ve857-1.pdf
4. Корман І. І., Лементовська В. А., Семенда О. В. Маркетингове дослідження ринку молока та молочних продуктів України. *Економіка та держава.* 2022. № 4. С. 62-68. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/4_2022/12.pdf
5. В Україні покращилась якість молока, в якому стані сама галузь. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: https://minagro.gov.ua/news/v-ukrayini-pokrashchilas-yakist-moloka-v-yakomu-stani-sama-galuz
6. Герасименко А. Молоко та молочні продукти: географія продажів, імпортери, обсяги експорту і виробництва. *kurkul.com.* URL: https://kurkul.com/spetsproekty/1179-moloko-ta-molochni-produkti-geografiya-prodajiv-importeri-obsyag-eksportu-i-virobnitstva
7. Тваринництво України. Київ: ДСС, 2021. С. 22. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm
8. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Державна служба статистики України. 2021. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/Zb_bsph2021.pdf
9. Світове харчування та сільське господарство. Рим: ФАО, 2022. 382 с. URL: https://www.fao.org/documents/card/en/c/cc2211en
10. Milk Market Observatory. Yield of Dairy cows. Year 2021. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/system/files/2023-03/eu-milk-yield-herds_en.pdf

11. Самозабезпеченість молоком – 2022. ЄС – 27. *Clal.it.* URL: https://www.clal.it/en/index.php?section=ue_map&year=2022
12. Аналіз ринку європейських рослинних продажів 2020–2022. *gfiEurope.* URL: https://gfieurope.org/market-insights-on-european-plant-based-sales-2020-2022/#denmark
13. Український молочний експорт досяг довоєнного рівня. *Dairy global*. URL: https://www.dairyglobal.net/industry-and-markets/market-trends/ukrainian-dairy-export-reaches-pre-war-level
14. Огляд непрямих втрат від війни в сільському господарстві України. *KSE.* URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/06/Losses_report_issue1_ua.pdf
15. Report Name: Dairy and Products Semi-Annual. USDA (2023). URL: https://apps.fas.usda.gov/newgainapi/api/Report/DownloadReportByFileName?fileName=Dairy%20and%20Products%20Semi-Annual_Brussels%20USEU_European%20Union_E42022-0041
16. Євростат: подорожчання молока – друге найнижче серед країн ЄС у 2022 році. *TVM News.* URL: https://tvmnews.mt/en/news/eurostat-price-of-milk-increase-second-lowest-among-eu-countries-in-2022

REFERENCES

1. Vyas, Diwakar, Nelson, Corwin D., Bromfield, John J., Liyanamana, Pradeep, Krause, Matthew, & Dahl, Geoffrey E. (2020). Milk Symposium review: Identifying constraints, and best practices for improving milk production in market-oriented dairy farms in Sri Lanka. Journal of Dairy Science. (Vol. 103). (Issue 11), (pp. 9774-9790). https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S0022030220307827?token=9B4B9A596AAA299958A674CB0E7C2368164583127BB05ED19589CBBC0F53AC15BC41C471A692D7A392E5C0420988324E&originRegion=eu-west-1&originCreation=20230510091833 [in English].
2. Duan, Yuchen, Lai, Qihui, Li, Siqi, Liu, Zeyang, & Yang, Chuantong. (2022). Analysis of the Development of the Dairy Industry During COVID-19. *Advances in Economics, Business and Management Research:* Proceedings of the 2022 7th International Conference on Social Sciences and Economic Development (ICSSED 2022). https://www.atlantis-press.com/proceedings/icssed-22/125973767 [in English].
3. Bochko, O. Ju., Malec'ka, O. I., & Savina, N. B. (2019). Analysis of the export of dairy products in the context of expanding the conditions of European integration. *Bulletin of the NUWEE. Series: Economic Sciences.* (Issue 85), (pp. 59-66). file:///D:/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/ojsadmin,+Ve857-1.pdf [in Ukrainian].
4. Korman, I. I., Lementovs'ka, V. A., & Semenda, O. V. (2022). Marketing research of the market of milk and dairy products of Ukraine. *Economy and the state, 4*, 62-68. http://www.economy.in.ua/pdf/4_2022/12.pdf [in Ukrainian].
5. In Ukraine, the quality of milk has improved, and what is the state of the industry itself. *Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine.* https://minagro.gov.ua/news/v-ukrayini-pokrashchilas-yakist-moloka-v-yakomu-stani-sama-galuz (Accessed 4 Aug 2023) [in Ukrainian].
6. Gerasymenko, A. Milk and dairy products: sales geography, importers, export and production volumes. *kurkul.com.* https://kurkul.com/spetsproekty/1179-moloko-ta-molochni-produkti-geografiya-prodajiv-importeri-obsyag-eksportu-i-virobnitstva (Accessed 4 Aug 2023) [in Ukrainian].
7. *Animal husbandry of Ukraine.* (2021). (P. 22). Kyiv: DSS. https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm (Accessed 4 Aug 2023) [in Ukrainian].
8. Balances and consumption of basic food products by the population of Ukraine. (2021). *State Statistics Service of Ukraine.* https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/Zb_bsph2021.pdf (Accessed 4 Aug 2023) [in Ukrainian].

9. *World food and agriculture.* (2022). Рим: ФАО. https://www.fao.org/documents/card/en/c/cc2211en (Accessed 4 Aug 2023) [in Ukrainian].
10. Milk Market Observatory. Yield of Dairy cows. Year 2021. https://agriculture.ec.europa.eu/system/files/2023-03/eu-milk-yield-herds_en.pdf (Accessed 4 Aug 2023) [in English].
11. Self-sufficiency in milk – 2022. EU – 27. *Clal.it.* https://www.clal.it/en/index.php?section=ue_map&year=2022 (Accessed 4 Aug 2023) [in Ukrainian].
12. European Plant Sales Market Analysis 2020-2022. *gfiEurope.* https://gfieurope.org/market-insights-on-european-plant-based-sales-2020-2022/#denmark (Accessed 4 Aug 2023) [in Ukrainian].
13. Ukrainian dairy exports reached pre-war levels. *Dairy global*. https://www.dairyglobal.net/industry-and-markets/market-trends/ukrainian-dairy-export-reaches-pre-war-level (Accessed 4 Aug 2023) [in Ukrainian].
14. Review of indirect losses from the war in the agriculture of Ukraine. KSE. https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/06/Losses_report_issue1_ua.pdf (Accessed 4 Aug 2023) [in Ukrainian].
15. *Report Name: Dairy and Products Semi-Annual. USDA.* (2023). https://apps.fas.usda.gov/newgainapi/api/Report/DownloadReportByFileName?fileName=Dairy%20and%20Products%20Semi-Annual_Brussels%20USEU_European%20Union_E42022-0041 (Accessed 4 Aug 2023) [in English].
16. Eurostat: the increase of milk price is the second lowest among EU countries in 2022. *TVM News.* https://tvmnews.mt/en/news/eurostat-price-of-milk-increase-second-lowest-among-eu-countries-in-2022 (Accessed 4 Aug 2023) [in Ukrainian].

Конфлікт інтересів. Автори заявляють, що вони не мають фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не мають відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що один з авторів працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів та редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Внесок авторів є рівнозначним.

Автори не отримували прямого фінансування для цього дослідження.

Budziak V., Budziak O. Export potential of the dairy industry of Ukraine. *International scientific-practical journal "Commodities and markets".* 2023. № 2 (46). P. 45-55. https://doi.org/10.31617/2.2023(46)04

Надійшла до редакції 01.05.2023.
Прийнято до друку 10.05.2023.
Публікація онлайн 23.06.2023.